

**You have downloaded a document from
RE-BUŚ
repository of the University of Silesia in Katowice**

Title: Funkcjonowanie bibliotek dla polskich "displaced persons" w Niemczech Zachodnich na podstawie analizy dokumentacji organizacyjnej tych instytucji

Author: Agnieszka Łakomy

Citation style: Łakomy Agnieszka. (2011). Funkcjonowanie bibliotek dla polskich "displaced persons" w Niemczech Zachodnich na podstawie analizy dokumentacji organizacyjnej tych instytucji. W: A. Sitkova (red.), "Zagadnienia wydawnicze - dzieje książki, prasy i bibliotek" (S. 153-160). Katowice : Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego

Uznanie autorstwa - Użycie niekomercyjne - Bez utworów zależnych Polska - Licencja ta zezwala na rozpowszechnianie, przedstawianie i wykonywanie utworu jedynie w celach niekomercyjnych oraz pod warunkiem zachowania go w oryginalnej postaci (nie tworzenia utworów zależnych).

UNIWERSYTET ŚLĄSKI
W KATOWICACH

Biblioteka
Uniwersytetu Śląskiego

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Agnieszka Łakomy

Funkcjonowanie bibliotek dla polskich *displaced persons* w Niemczech Zachodnich na podstawie analizy dokumentacji organizacyjnej tych instytucji

W wyniku polityki okupacyjnej III Rzeszy, z terenów przez nią podbitych już w 1939 roku rozpoczęto deportację ludności na roboty przymusowe na obszarze Niemiec. Władze państw alianckich, zauważając skalę tego zjawiska, jeszcze w trakcie działań wojennych wydzieliły w swoich siłach zbrojnych specjalne komórki organizacyjne, które miały po wojnie zapewnić pomoc osobom znajdującym się właśnie w takiej sytuacji¹. Osoby te uznano za tzw. *displaced persons* (pot. dipisów). Pierwszą ogólną definicję tego statusu podano w Ogólnym Planie dla uchodźców i dipisów (Outline Plan for Refugees and Displaced Persons), opracowanym przez Główną Kwaterę Naczelnego Dowództwa Wojsk Ekspedycyjnych (Supreme Headquarters Allied Expeditionary Forces)², według którego dipisi to „osoby cywilne, które wskutek wojny znalazły się poza granicami swojego kraju i które: (1) chcą, ale bez obcej pomocy nie mogą wrócić do domu lub znaleźć nowego domu; (2) mają zostać przewiezione na nieprzyjacielskie lub niegdyś nieprzyjacielskie terytorium”³. Statusem tym objęto przede wszystkim robotników przymusowych i więźniów obozów koncentracyjnych, ale w praktyce także jeńców wojennych, którzy w maju 1945 roku znaleźli się na terytorium byłej III Rzeszy. Zapewniono im utrzymanie do czasu powrotu do ojczyzny bądź wyjazdu na dalszą emigrację — w specjalnych obozach organizowano dla nich mieszkania, dostarczano odzież, żywność i leki.

---

¹ Przykładem mogą być: Zarząd Spraw Cywilnych (Civil Affairs Division) w ramach Główniej Kwatery Naczelnego Dowództwa Wojsk Ekspedycyjnych (Supreme Headquarters Allied Expeditionary Forces), sekcja Displaced Persons Branch w ramach Zarządu Spraw Cywilnych. Por. C. Łuczak: *Polacy w okupowanych Niemczech: 1945—1949*. Poznań 1993, s. 15.

² A. Lembeck, K. Wessels: *Wyzwoleni, ale nie wolni: polskie miasto w okupowanych Niemczech*. Przeł. B. Ostrowska. Posłowie A.K. Kunert. Warszawa 2007, s. 37—38.

³ Cyt. za: ibidem, s. 38.

Wśród osób, które po zakończeniu II wojny światowej znalazły się na terenie zachodnich stref okupacyjnych Niemiec, najczęściej legitymowało się obywatelstwem polskim. Ocenia się, że było to ogółem około 1 200 000 osób⁴. Liczba ta objęła robotników przymusowych, więźniów obozów koncentracyjnych, jeńców wojennych, żołnierzy Brygady Świętokrzyskiej Narodowych Sił Zbrojnych, osoby kolaborujące z Niemcami oraz Polaków wywiezionych do Niemiec w celach germanizacyjnych. Wszystkie te osoby, z wyjątkiem kolaborantów, objęto statusem *displaced persons*⁵.

Po ciężkich przeżyciach czasu wojny dipisi próbowali organizować życie społeczne i kulturalne, m.in. akcję wydawniczą. Już w maju 1945 roku rozpoczęto redagowanie czasopism i drukowanie książek w języku polskim, zakładano coraz więcej placówek bibliotecznych różnego typu. Początkowo były to instytucje tworzone przy Polskich Siłach Zbrojnych, stacjonujących w zachodnich strefach okupacyjnych Niemiec⁶. Biblioteki zakładały polskie i międzynarodowe organizacje, samorządy poszczególnych obozów dla *displaced persons*, Kościół katolicki. Przede wszystkim tworzone placówki o profilu ogólnym, z których mogli korzystać mieszkańcy obozów. Zauważono także potrzeby różnych grup czytelniczych — powoływano więc do życia biblioteki szkolne, pedagogiczne, szpitalne i więzienne. Ważnym elementem sieci bibliotek polskich dla dipisów były też biblioteki wędrowne, które miały zapewnić urozmaicenie zbiorów bibliotek stacjonarnych⁷. Wszystkie te placówki, niezależnie od ich założyciela i przeznaczenia, miały służyć obywatelom polskim, oczekującym na powrót do ojczyzny bądź dalszą emigrację.

Aby omówić organizację i formy pracy placówek bibliotecznych przeznaczonych dla polskich dipisów, sięgnięto po dokumentację organizacyjną bibliotek zakładanych przez Polski Czerwony Krzyż w Londynie, bibliotek wędrownych Zrzeszenia Ośrodków Polskich Okręgu Reńsko-Westfalskiego oraz Biblioteki im. Henryka Sienkiewicza w Greven⁸. Przeanalizowano następujące dokumenty, regulaminy i instrukcje:

— *Wskazówki w sprawie zorganizowania i prowadzenia biblioteki* przygotowane w sierpniu 1946 roku w Londynie przez Referat Kulturalno-Oświatowy Polskiego Czerwonego Krzyża;

⁴ Por. C. Łuczak: *Polacy w okupowanych Niemczech...*, s. 21.

⁵ Ibidem.

⁶ Ibidem, s. 168.

⁷ Były one przygotowywane m.in. przez Stowarzyszenie Polskich Kombatantów czy wskrzeszony po zakończeniu II wojny światowej Związek Polaków w Niemczech.

⁸ Wszystkie wykorzystane dokumenty pochodzą ze zbiorów Archiwum Zjednoczenia Polskich Uchodźców (ZPU), które kierownictwo tej organizacji przekazało pracowni prof. UW dr. hab. Krzysztofa Ruchniewicza w Instytucie Historycznym Uniwersytetu Wrocławskiego.

- *Instrukcja dla bibliotekarza, Warunki wypożyczenia biblioteczki wędrownej, Regulamin biblioteczki wędrownej* bibliotek wędrownych Zrzeszenia Ośrodków Polskich Okręgu Reńsko-Westfalskiego;
- *Regulamin Klubu Czytelnika Biblioteki im. H. Sienkiewicza w Greven* z 1945 roku.

Wykorzystano nadto ogólne wskazówki przygotowane dla pracowników bibliotek kompanii wartowniczych, a zamieszczone w czasopiśmie „Świetlica Kompanii Wartowniczej Y.M.C.A.”⁹. Materiały te pozwoliły odtworzyć przykładowo pracę bibliotek zakładanych dla polskich dipisów w zachodnich strefach okupacyjnych Niemiec. Analizowaną tematykę pogrupowano według czynności, które wykonywał bibliotekarz, nim dany księgozbiór został udostępniony czytelnikom.

Lokal i jego wyposażenie

Warunkiem funkcjonowania biblioteki było odpowiednie pomieszczenie. Zdając sobie jednak sprawę z trudności lokalowych w ówczesnych obozach, podkreślano, że nie musi to być pomieszczenie przeznaczone tylko na siedzibę biblioteki. Księgozbiór bowiem można umieścić w lokalu innej funkcjonującej instytucji obozowej, np. świetlicy¹⁰. Pomieszczenie biblioteczne powinno być jasne i suche oraz zabezpieczone przed kradzieżą¹¹. Podkreślano, że „ze względu na odpowiedzialność bibliotekarza i wielki brak książek i trudności ich zdobycia, poza godzinami funkcjonowania [...], książki muszą znajdować się pod zamknięciem, w szafie lub skrzyni”¹², a na półkach, gdy biblioteka posiadała własny lokal¹³.

Ważne było też dostosowanie miejsca udostępniania książek do potrzeb użytkowników, gdyż „w nienormalnych warunkach, jak np. obozach, kiedy czytelnik pozbawiony jest zacisza i spokoju domowego ogniska, szczególnie ważnym jest umożliwienie mu ewentualnego czytania książki w lokalu Biblioteki”¹⁴. Gdy biblioteka dzieliła lokal z inną instytucją, należało zadbać przynajmniej o stolik dla czytelnika, a gdy posiadała własny lokal, doradzano zorganizowanie odrębnie wypożyczalni, czytelnika

⁹ *Wskazówki do prowadzenia bibliotek w świetlicach kompanii wartowniczych*. „Świetlica Kompanii Wartowniczej Y.M.C.A.” 1946, nr 1, s. 7—9.

¹⁰ Ibidem, s. 8.

¹¹ Ibidem.

¹² *Instrukcja dla bibliotekarza*. Zrzeszenie Ośrodków Polskich Okręgu Reńsko-Westfalskiego, s. [1]. ZPU, sygn. brak.

¹³ *Wskazówki w sprawie zorganizowania i prowadzenia biblioteki*. Referat Kulturalno-Oświatowy Polskiego Czerwonego Krzyża, s. 2—3. ZPU, sygn. brak.

¹⁴ Ibidem, s. 2.

sopism oraz czytelnii ogólnej¹⁵. Odpowiednie powinny być także meble biblioteczne¹⁶.

Przygotowanie i ułożenie książek

Analizowana dokumentacja organizacyjna obligowała bibliotekarza do odpowiedniego przygotowania książek dla czytelników — powklejania wyrwanych kart, naprawienia zniszczonych opraw, oprawienia poszczególnych tomów w papierowe obwoluty¹⁷. Instrukcje sugerowały ustawienie zbiorów na półkach w jednym rzędzie, od strony lewej do prawej, rozpoczynając od półki najwyższej, co umożliwiało swobodne korzystanie z książek. W wypadku zbiorów przechowywanych w zamknięciu, pracownik biblioteki zobowiązany był do codziennego układania ich w szafach bibliotecznych, aby zaoszczędzić użytkownikowi trudu i niewygody czasochłonnego poszukiwania interesujących go tytułów w zamykanych skrzyniach¹⁸.

Książki szeregowane były na półkach według nadanych im numerów, które widniały także na grzbietach¹⁹. Przy wolnym dostępie do zbiorów zalecano „nowoczesne” ułożenie poszczególnych tytułów — według działów tematycznych. Najprostszy sugerowany podział obejmował trzy działy: poezja i dramat, powieści i opowiadania oraz naukowy. W zależności od potrzeb, można było podzielić zbiory według „najbardziej rozbudowanego działu dziesiętnego” — wówczas gdy księgozbiór dzieli się na 10 działów, z nich z kolei wydziela się 10 mniejszych²⁰. W bibliotekach organizowanych przez Polski Czerwony Krzyż w Londynie zbiory segregowano według następujących działów: poezje, beletrystyka, książki czasu wojny, książki różne, magazyny. Przy liczniejszym księgozbiorze można było wprowadzić dodatkowy podział w ramach beletrystyki np. na powieści współczesne i historyczne, a w ramach książek różnych m.in. na dział książek literackich czy historycznych²¹. W bibliotekach bez wolnego dostępu do zbiorów, książki mógł podawać tylko bibliotekarz²².

¹⁵ *Wskazówki do prowadzenia bibliotek...*, s. 8; *Wskazówki w sprawie zorganizowania...*, s. 2. ZPU, sygn. brak.

¹⁶ *Wskazówki do prowadzenia bibliotek...*, s. 8.

¹⁷ *Instrukcja dla bibliotekarza...*, s. [1]. ZPU, sygn. brak; Referat Kulturalno-Oświatowy Polskiego Czerwonego Krzyża: *Wskazówki w sprawie zorganizowania...*, s. [1]. ZPU, sygn. brak.

¹⁸ *Wskazówki do prowadzenia bibliotek...*, s. 8; *Wskazówki w sprawie zorganizowania...*, s. 2. ZPU, sygn. brak.

¹⁹ *Instrukcja dla bibliotekarza...*, s. [1]. ZPU, sygn. brak; *Wskazówki do prowadzenia bibliotek...*, s. 8.

²⁰ *Wskazówki do prowadzenia bibliotek...*, s. 8.

²¹ *Wskazówki w sprawie zorganizowania...*, s. 2. ZPU, sygn. brak.

²² W dokumentacji organizacyjnej bibliotek organizowanych przez Polski Czerwony Krzyż i Zrzeszenie Ośrodków Polskich Okręgu Reńsko-Westfalskiego podkreślano, że

Na grzbiecie oprawionych książek — w zależności od układu — wpisywano numer inwentarzowy lub sygnaturę działu. W wypadku bibliotek ruchomych podawano numer książki zgodny ze spisem zawartości danego zestawu wędrownego. Numery umieszczone na grzbiecie niekiedy uzupełniano o tytuł dzieła oraz nazwisko autora²³.

Ewidencja zbiorów i rejestracja wypożyczeń

W prowadzeniu ewidencji zbiorów i rejestracji wypożyczeń wykorzystywano: inwentarze, karty książki, karty czytelnika, skorowidz czytelników, wykazy książek.

W celach ewidencyjnych każdy nowy nabytek należało wpisać do księgi inwentarzowej, podając w niej: numer kolejny książki, nazwisko i imię autora, tytuł książki, sposób i datę nabycia oraz datę i powód wycofania²⁴. Dla każdej pozycji bibliotekarz wypełniał także kartę książki, wpisując na niej tytuł i autora oraz numer identyfikujący daną pozycję (zgodny z numerem na grzbiecie). Na niej rejestrowano każde wypożyczenie, zapisując nazwisko czytelnika, datę wypożyczenia i zwrotu. Do tego celu służyły także specjalnie przygotowane karty czytelnika, na których odnotowywano numer wybranej przez daną osobę książki oraz datę jej wypożyczenia i zwrotu. Karty czytelnika przechowywano w układzie alfabetycznym według nazwisk, a wyjęte z wypożyczonych pozycji karty książki według numerów²⁵. Zalecano także prowadzenie skorowidzów, które zawierały alfabetyczny wykaz użytkowników w kolejności zapisywania się do biblioteki. Pomagałyby one w ustaleniu numeru nadanego czytelnikowi, gdyby ten go zapomniał²⁶. W dużych bibliotekach sugerowano przygotowanie dla każdego użytkownika specjalnych kart bibliotecznych²⁷.

Wykazy książek wykorzystywane były z kolei w bibliotekach wędrownych Zrzeszenia Ośrodków Okręgu Reńsko-Westfalskiego i zawierały alfabetyczny spis pozycji przekazywanych do biblioteki stacjonarnej w zestawie ruchomym²⁸.

„Należy wyraźnie przestrzegać tego, by czytelnicy sami nie zabierali sobie książek, tylko by były one wydawane przez bibliotekarza”. Por.: *Instrukcja dla bibliotekarza...*, s. [1]. ZPU, sygn. brak; *Wskazówki w sprawie zorganizowania...*, s. 3. ZPU, sygn. brak.

²³ *Wskazówki do prowadzenia bibliotek...*, s. 8; *Instrukcja dla bibliotekarza...*, s. [1]. ZPU, sygn. brak; *Wskazówki w sprawie zorganizowania...*, s. 2. ZPU, sygn. brak.

²⁴ *Wskazówki w sprawie zorganizowania...*, s. [1]. ZPU, sygn. brak.

²⁵ *Wskazówki do prowadzenia bibliotek...*, s. 9; *Instrukcja dla bibliotekarza...*, s. [1]. ZPU, sygn. brak; *Wskazówki w sprawie zorganizowania...*, s. 2—3. ZPU, sygn. brak.

²⁶ *Wskazówki do prowadzenia bibliotek...*, s. 9.

²⁷ Ibidem.

²⁸ *Instrukcja dla bibliotekarza...*, s. [1]. ZPU, sygn. brak.

Informacja o zbiorach i bibliotece

W przytaczanej dokumentacji bibliotecznej dużą uwagę zwracano na informowanie czytelnika o bibliotece i zawartości jej księgozbioru. Zalecano przygotowanie katalogów: alfabetycznego i działowego w formie kartoteki, a w mniejszych bibliotekach — na odpowiednio przygotowanych arkuszach. Dużą wagę przykładano przede wszystkim do katalogu działowego, na podstawie którego „czytelnik najłatwiej może dobrać książkę do swego upodobania”²⁹. W katalogu alfabetycznym opisy poszczególnych książek szeregowano według nazwisk autorów, a w ramach tego samego nazwiska według tytułów. Katalog działowy odpowiadał podziałowi zbiorów przyjętemu w danej placówce bibliotecznej. W każdym z działów opisy książkowe podawano zgodnie z zasadami przyjętymi w katalogu alfabetycznym. Zarówno katalogi, jak i arkusze miały być udostępniane użytkownikom³⁰. Szczególne znaczenie miało to w bibliotekach, w których nie zorganizowano wolnego dostępu do półek i tylko z pomocą katalogu czytelnik mógł zorientować się w posiadanym przez daną placówkę księgozborze.

Po odpowiednim przygotowaniu pomieszczenia bibliotecznego i zbiorów, biblioteka mogła rozpocząć funkcjonowanie. Informacje o jej otwarciu zamieszczano na obozowych tablicach ogłoszeń lub w prasie dipisowskiej. Odpowiednio przygotowany komunikat powinien być zawierać dane o lokalizacji biblioteki i godzinach jej otwarcia³¹.

Praca z czytelnikiem

W dokumentacji organizacyjnej podkreślano znaczenie i odpowiedzialność zawodu bibliotekarza, który musiał w swojej pracy łączyć dbałość o zbiory z pracą na rzecz użytkowników. Uznawany był za strażnika majątku społeczności lub organizacji, która tworzyła daną placówkę biblioteczną. Dbałość o księgozbiór nie mogła jednak przysłonić usługowego charakteru jego pracy, a wszelkie ewentualne kwestie sporne należało rozstrzygać na korzyść czytelnika³².

Zadaniem pracownika biblioteki była pomoc w wyborze interesującej użytkownika książki, dlatego musiał dobrze poznać zawartość treściową poszczególnych pozycji albo przynajmniej ich profil tematyczny. Aby ułatwić sobie pracę, powinien także śledzić zmieniające się zainteresowania

²⁹ *Wskazówki w sprawie zorganizowania...*, s. 2. ZPU, sygn. brak.

³⁰ *Ibidem*, s. [1]—2. ZPU, sygn. brak.

³¹ *Instrukcja dla bibliotekarza...*, s. [1]. ZPU, sygn. brak.

³² *Wskazówki w sprawie zorganizowania...*, s. 4. ZPU, sygn. brak.

czytelnicze³³. Bibliotekarz powinien również pracować nad postawami czytelnickimi użytkowników, dostrzec tzw. pożeraczy książek i „przekształcić ich w osoby czytające ze zrozumieniem i istotnym pożytkiem”³⁴. W Bibliotece im. H. Sienkiewicza głoszone wręcz zasadę „Czytaj niewiele, lecz ze zrozumieniem”³⁵. W instrukcjach podkreślano także, że dobrym bibliotekarzem, mającym wpływ na zainteresowania czytelnicze użytkowników, może być tylko „ten, kto sam lubi książki, dba o nie i szanuje — po prostu je kocha”³⁶.

*
*   *

Na podstawie dokonanej analizy można stwierdzić, że organizacja pracy w bibliotekach dla polskich *displaced persons* była bardzo podobna do współczesnej. Starano się połączyć potrzeby czytelnicze z ochroną zbiorów, wykorzystywano również znane dziś i używane metody ewidencji zbiorów i rejestracji wypożyczeń. Także katalogi biblioteczne, informujące o księgozbiorze tworzone według znanych współcześnie zasad. Zdawano sobie sprawę, że w ówczesnych warunkach w bibliotece zatrudniano nie tylko wykształconych bibliotekarzy, dlatego też przygotowywana dokumentacja organizacyjna bardzo szczegółowo i dokładnie opisywała wszystkie czynności biblioteczne. Miało to ułatwić prawidłowe prowadzenie placówki.

³³ *Wskazówki do prowadzenia bibliotek...*, s. 7.

³⁴ *Ibidem*, s. 8.

³⁵ *Regulamin Klubu Czytelnika Biblioteki im. H. Sienkiewicza w Greven*, s. [1]. ZPU, sygn. brak.

³⁶ *Wskazówki do prowadzenia bibliotek...*, s. 8.

Agnieszka Łakomy

THE FUNCTIONING OF LIBRARIES FOR POLISH DISPLACED PERSONS
IN WEST GERMANY ON THE BASIS OF THE ANALYSIS
OF ORGANIZATIONAL DOCUMENTS OF THESE INSTITUTIONS

Summary

The article discusses the principles of the functioning of libraries for Polish displaced persons in West Germany. The basis of the analyses conducted constituted organizational documents of Polish libraries right after the end of the World War II in the area under investigation. The steps of the librarian's work taken before the book collection was made available to a reader were described in detail. A description of their characteristic was divided into the

following issues: a room and its equipment, preparing and arranging books, records of collections and register of rents, information on books in the library, work with a reader.

Агнешка Лакомы

ФУНКЦИОНИРОВАНИЕ БИБЛИОТЕК ДЛЯ ПОЛЬСКИХ *DISPLACED PERSONS*
В ЗАПАДНОЙ ГЕРМАНИИ НА ОСНОВАНИИ АНАЛИЗА ОРГАНИЗАЦИОННОЙ
ДОКУМЕНТАЦИИ ЭТИХ УЧРЕЖДЕНИЙ

Резюме

В статье рассматриваются принципы функционирования библиотек для польских *displaced persons* в Западной Германии. Основанием проведения анализа была организационная документация польских библиотечных учреждений, действующих сразу после окончания II мировой войны на исследуемой территории. Тщательно были проанализированы этапы работы библиотекаря, которые имели место до того времени, когда собрание книг стало доступным для читателя. Описание их характеристики подразделяется на следующие элементы: помещение и его оборудование; подготовка и размещение книг; учет библиотечного фонда и регистрация книговыдачи; информация о библиотечном фонде; работа с читателями.